

DE KERKUIL, EEN SOORT DIE ONZE AANDACHT EN BESCHERMING VERDIENT

Bijna was hij een zeldzaamheid geworden. Geplaagd door verdwijning van geschikte voedsel- en leefgebieden en toenemend autoverkeer verdween hij op tal van plaatsen. Toch is de Kerkuil bezig aan een glorieuze comeback: in het jaar 2001 werden in Vlaanderen opnieuw 500 broedparen geteld, waarvan 140 in Limburg. Het herstel van broedgelegenheid, een verdienste van de Kerkuilwerkgroep Vlaanderen, heeft ongetwijfeld hiertoe bijgedragen. Zijn nieuwe opmars is een mooi voorbeeld van hoe natuur en door de mens aangebrachte cultuur niet altijd hoeven te botsen.

Peter GABRIËLS
Kerkuilwerkgroep Vlaanderen,
coördinator voor Limburg
Echellaan 12
B-3740 Bilzen

(foto's: Peter Dejong)

50 HISTORIEK

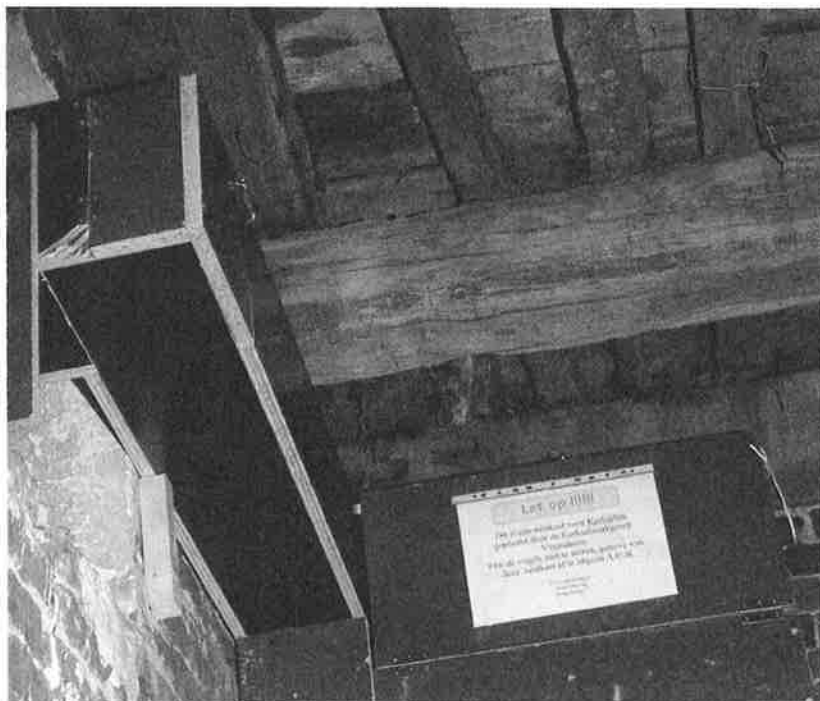
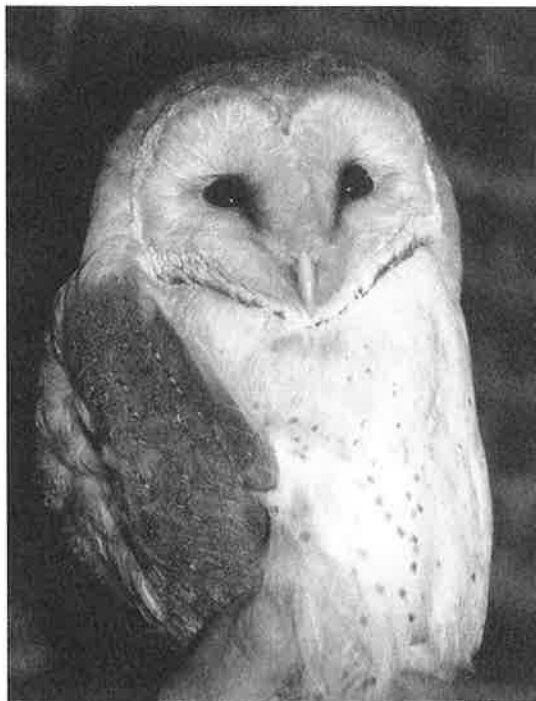
De Kerkuil (*Tyto alba*) is oorspronkelijk een bewoner van holten in bomen en rotsen van vooral warmere streken. Dat hij in West-Europa voorkomt, is in de eerste plaats aan menselijke invloeden te danken. Hij is hier in de vroege Middeleeuwen opgedaagd, toen massaal aan ontbossing werd gedaan. Deze cultuurvolger vond voldoende rust- en broedgelegenheid in kerken, boerderijen, schuren en andere gebouwen. In de onmiddellijke omgeving van zijn nestplaats waren voldoende knaagdieren in het gevarieerde, halfopen tot open landschap met heggen, houtwallen, ruige en grazige terreinen en kruidenrijke akkerranden.

Maar eind van de jaren '70 stond de Kerkuil echter op de "Rode Lijst van de bedreigde broedvogels in Vlaanderen". De winter 1962-63, de strengste winter van de eeuw, was voor de Kerkuil in Europa een dieptepunt. De verliezen waren enorm en werden nooit meer goedge maakt, niettegenstaande een opeenvolging van zachte winters. Het herstel werd ook afgeremd door het ongebreidelde gebruik van gif in de landbouw. In grote delen van West-Europa werd een sterke afname van het aantal broedparen vastgesteld (Osieck & Shawyer, 1997). De verslechtering van zijn leefomstandigheden heeft verschillende oorzaken. Er zijn veel ingrijpende wijzigingen geweest in het Vlaamse landschap met negatieve gevolgen voor de voedselsituatie en de jaagmogelijkheden van de Kerkuil. Door de moderne landbouwmethoden, met grote ruilverkavelingen en schaalvergroting, was er geen plaats meer voor de typische kleinschalige landschapselementen. De voedselpositie van de Kerkuil, die in de eerste plaats een muizenvanger is, werd hierbij steeds ongunstiger. Het broedsucces van de Kerkuil is altijd al

afhankelijk geweest van de muizenstand. In muizenrijke jaren zijn de legfels aanzienlijk groter dan in muizenarme jaren en kunnen de uilen zelfs een tweede keer broeden. Winters met veel sneeuw of met hard bevroren sneeuw kunnen tijdelijk een sterk negatieve invloed hebben op de stand van de Kerkuil. Vroeger was er op de meeste plaatsen in schuren, waar graan was opgeslagen, volop voedsel voor de muizen aanwezig. Maar door de modernisering in de landbouw, waarbij het graan enkel nog in gesloten silo's wordt opgeslagen, is de muizenrijkdom in en rond boerderijen sterk afgenomen. In strenge winters wordt het voor de Kerkuil, die maar weinig vetreserves kan opbouwen, steeds moeilijker om voldoende voedsel te vinden. Veel nestplaatsen zijn de laatste tientallen jaren verloren gegaan door het afsluiten van de invlieg mogelijkheden. Van de meeste kerktorens werden de galmgaten ingegaasd om verwilderde duiven en Kauwen te weren. Ook de klassieke oude boerschuren werden meer er meer vervangen door geheel gesloten loodsen. Het verkeer vormt tegenwoordig de belangrijkste doodsoorzaak. De stijging van het aantal verkeersslachtoffers is verontrustend. De wegbermen die vaak rijk zijn aan kleine zoogdieren, vormen een bijzonder gevaarlijk jachtterrein voor de Kerkuil. Vooral jonge, onervaren vogels zijn hiervan het slachtoffer.

TOESTAND IN VLAANDEREN

Dringende maatregelen waren nodig om de verdere achteruitgang van deze soort te stoppen. Op het einde van 1979 werd in Vlaanderen een werkgroep opgericht met als voornaamste doel het behoud van de Kerkuil als broedvogel in ons land. Er werd een grootscheepse inventarisatie opgezet. Al snel bleek dat er een

nijpend tekort was aan broedgelegenheid. Tot en met de zomer van 1986 zag het er voor de Kerkuil niet al te best uit. Zijn toekomst was onzeker. Honderden speciale nestkasten werden opgehangen in kerken, schuren, molens, opslagplaatsen en zelfs bewoonde huizen werden voor de Kerkuil aantrekkelijk gemaakt. Heel wat aandacht en zorg werd ook besteed aan het voedselaanbod, vooral in de onmiddellijke omgeving van broedplaatsen. Vanaf 1987 kunnen we dan werkelijk spreken van een explosieve comeback. Drie topjaren, drie opeenvolgende zachte winters, en het baanbrekend werk van de Kerkuilwerkgroep leverden in 1990 een piekbestand op van bijna 300 broedvogels. Pas in 1991 kon, na het nodige vooronderzoek en analyse van de resultaten, een concreet soortbeschermingsplan worden uitgeschreven (Smets, 1991). In 1993 werd de werkgroep gereorganiseerd en kreeg ze de nieuwe naam 'Kerkuilwerkgroep Vlaanderen'. Onder impuls van het Dagelijks Bestuur werd ze verder uitgebouwd en vanaf 1994 provinciaal gestructureerd. Om de toekomst van de steeds groeiende werkgroep en in de eerste plaats ook die van de Kerkuil te verzekeren, werd in 1995 een samenwerkingsovereenkomst afgesloten met Vogelbescherming Vlaanderen.

EVOLUTIE KERKUILEN IN LIMBURG

In het kader van de tweede Broedvogelatlas voor Limburg werd een betere inventarisatie naar de Kerkuil uitgevoerd, waarbij in de periode 1989-1991 ongeveer 200 potentiële broedplaatsen werden gevonden (Gabriëls, 1992). Bij de oprichting van LIKONA in 1991 werd de kerkuilwerking een belangrijk project van de Provinciale Vogelwerkgroep. In enkele regio's werden initiatieven genomen om

de broedplaatsen van deze soort te beschermen. In 1993 werd in Vlaanderen opnieuw een piekbestand bereikt van meer dan 300 broedgevallen, waarvan 81 afkomstig uit Limburg. Tot en met 1996 werd vooral nadruk gelegd op inventarisatie van de aanwezige broedplaatsen. Op gebied van daadwerkelijke bescherming werden in deze periode maar weinig initiatieven genomen. Het aantal controleplaatsen dat jaarlijks bezocht werd, begon echter te dalen zodat de toestand en verspreiding van de Kerkuil onduidelijk werd. Om opnieuw belangstelling en betrokkenheid te verkrijgen, werd in 1997 een nieuwe coördinator gevonden. Zijn voornaamste opdracht was het zoeken naar nieuwe medewerkers en het inventariseren en beschermen van de nog aanwezige broedplaatsen. Dit gebeurde in nauwe samenwerking met het Dagelijks Bestuur van de Kerkuilwerkgroep Vlaanderen. Dankzij nieuwe initiatieven leidde het onderzoek naar het voorkomen van deze soort in Limburg tot veel nauwkeuriger resultaten. Afgezien van de winter 1996-1997 hebben de laatste opeenvolgende zachte winters een zeer gunstige invloed gehad op het broedsucces van de Kerkuil. Het voorbije jaar 2001 werd dan ook bekroond met een record van 140 geregistreerde broedgevallen (Tabel 1).

HET SUCCES VAN NESTKASTEN

Als hollenbroeder houdt de Kerkuil van rustige, donkere en tochtvrije nestplaatsen. Tijdens onze inventarisatierondes werd vastgesteld dat veel kerkstorens waren afgesloten met gaas om verwilderde reisduiven te weren. Het plaatsen van nestkasten als alternatieve broedplaats was reeds een succes in de andere provincies. Om deze nestkasten te kunnen financieren werd een

Tabel 1. Evolutie van broedgevallen, controleplaatsen en gecontroleerde nestkasten in de periode 1990-2001

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Controleplaatsen	143	119	111	116	83	91	82	122	163	211	249	309
Broedgevallen	63	53	73	81	58	67	51	58	73	97	109	140
% broedgevallen/controleplaatsen	44	45	66	70	70	74	62	48	45	46	44	45
Gecontroleerde nestkasten	17	21	22	22	20	22	32	54	86	127	169	215
% Gec.nestkasten/controleplaatsen	12	18	20	19	24	24	39	44	53	60	68	70
Broedgevallen in nestkast	2	3	11	8	9	8	10	13	17	39	44	61
% Broedgevallen in nestkast	3	6	11	14	16	12	20	22	23	40	40	44

Tabel 2. Locatie van de gecontroleerde nestkasten

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Aard gebouw	17	36	60	96	108	125
Kerk/kapel	8	12	15	14	35	54
Boerderij/schuur/hoeve	2	2	4	10	17	23
Woning	2	2	3	3	3	4
Kasteel	3	2	4	4	6	9
Andere	32	54	86	127	169	215

52 beroep gedaan op een aantal gemeenten. Ook werd in het kader van een bijzonder leefmilieuproject, een subsidie toegekend door het provinciebestuur Limburg. Na deze financiële of materiële steun kon het eigenlijke werk beginnen. In de eerste jaren werden oude broedplaatsen in kerken systematisch opnieuw toegankelijk gemaakt door het plaatsen van speciale nestkasten. De contacten met de kerkfabrieken verliepen meestal positief. Ook landbouwers en eigenaars van schuren en woningen konden vaak worden overtuigd van het nut van de Kerkuil, vooral bij de bestrijding van muizen. Het plaatsen van deze nestkasten in gebouwen gebeurt steeds geleidelijk en enkel daar waar er medewerkers zijn die jaarlijks deze kasten controleren en zuiver maken. Hierbij zijn de jaarlijkse contacten met particulieren, landbouwers, kerkfabrieken en andere gebruikers van gebouwen van groot belang. Eind vorig jaar waren reeds 215 van de 309 potentiële en gecontroleerde broedlocaties voorzien van een nestkast (Tabel 2). Aangezien nu reeds 70% van de onderzochte locaties hiermee is uitgerust, kan zeker gesproken worden van een duurzame bescherming. Toch dient er nog een lange weg afgelegd te worden, aangezien nog grote gebieden in de provincie niet of nauwelijks onderzocht zijn. Nieuwe medewerkers zijn steeds welkom.

INFORMATIE EN EDUCATIE

Een belangrijk aandachtspunt om medewerkers te blijven motiveren, is de terugkoppeling via publicaties. Sinds 1998 wordt

jaarlijks, met steun van Vogelbescherming Vlaanderen, een nieuwsbrief uitgebracht die gratis verstrekt wordt aan alle actieve medewerkers en geïnteresseerden. De medewerkers worden tijdens vergaderingen en via lokale inventarisatieverslagen geïnformeerd over de geboekte resultaten. Belangrijke aandacht gaat ook naar de contactpersonen van kerken, boerderijen en andere gebouwen. De Kerkuil is nu éénmaal sterk afhankelijk van hun gastvrijheid. Zonder hun bereidwillige medewerking is bescherming niet mogelijk. Zij krijgen daarom een brochure over de Kerkuil waarin de problemen en doelstellingen zijn samengevat. Tevens wordt, uit waardering en erkentelijkheid voor het gastvrij ontvangen en beschermen van broedende Kerkuilen, aan deze personen een oorkonde uitgereikt.

IS ER NOG EEN TOEKOMST VOOR DE KERKUIL ?

Het is duidelijk dat de inspanningen van onze werkgroep zich uiten in de resultaten. Op dit ogenblik kunnen we in Vlaanderen opnieuw genieten van een populatie van zo'n 500 broedparen. Bij de start van de werkgroep lag het bestand om en bij de 100 broedparen. De Kerkuilwerkgroep heeft hierbij baanbrekend werk verricht. Geen enkele werkgroep heeft zoveel inspanningen geleverd om één soort te beschermen. De situatie van de Kerkuil is er, gelet op de recente aantalstoename, rooskleuriger op geworden. Toch blijft zijn toekomst onzeker. De werkgroep maakt zich zorgen over de zeer hoge onnatuurlijke mortaliteit waarmee de

Kerkuil te kampen heeft, vooral de uitbreiding van het wegnnet en de toename van de verkeersintensiteit zorgen voor veel slachtoffers. Bovendien is de Kerkuil zeer gevoelig aan verstoring en vernietiging van zijn broedplaatsen. Het gehele jaar is hij voor voedsel en huisvesting in sterke mate afhankelijk van de door de mens geboden mogelijkheden. Om deze prachtige soort in de toekomst als broedvogel in Vlaanderen te behouden, is een actief en gericht beschermingsbeleid noodzakelijk. Een voortgezette uitbouw van het bestand aan potentiële broedplaatsen door herstel en realisatie van voldoende broedgelegenheid, is een belangrijke doelstelling van onze werkgroep. Maar alleen vrijwilligerswerk volstaat niet om deze cultuurvolger te beschermen. Zijn leef- en voedselgebieden in de onmiddellijke omgeving zijn ook van groot belang. Het herinrichten van het kleinschalig halfnatuurlijk landschap, met een grote landschappelijke variatie en een toereikende prooifauna, blijft de hoofdbetrachting. Samenwerking met de gemeentelijke en provinciale overheden bij het uitvoeren van de gemeentelijke natuurontwikkelingsplannen (GNOP's) kan een stevige steun bieden aan de Kerkuil. Concreet betekent dit het onderhouden en heraanleggen van houtkanten, knotwilgenrijen, ruige graslanden en natuurlijke bermen. Alle maatregelen om het kleinschalige cultuurland te beschermen zijn ook ten gunste van andere diersoorten. De Kerkuil is een toppredator die een spectrum aan prooi-soorten heeft, vooral muizen. Als enige uilensoort slaat de Kerkuil ook spitsmuizen. In tegenstelling tot de andere muizensoorten (voornamelijk planteneters) eten spitsmuizen ook insecten. Dat maakt van de Kerkuil een 'indicator' voor de kwaliteit van het biotoop waarin hij leeft. Vandaar dat het Kerkuilenproject ook moet worden gezien in een ruimer kader van algemeen natuurbehoud.

DANKWOORD

Het succes van de bescherming van nestplaatsen voor de Kerkuil is zonder de enorme inzet van de vele medewerkers niet mogelijk geweest. Aan hen zijn we dan ook oprechte dank verschuldigd. Ook de Natuurhulpcentra van Opglabbeek en Heusden-Zolder vormen een belangrijke schakel in de bescherming en educatie van en over de Kerkuil. Daarnaast is de ondersteunde rol van het Dagelijks Bestuur van de Kerkuilwerkgroep Vlaanderen een belangrijke factor geweest in dit project. Daarom speciale dank aan Ludo Smets, de algemene coördinator, onder wiens stimulerende invloed deze werkgroep met een netwerk van honderden vrijwilligers sterk is kunnen groeien en resultaten heeft geboekt die mogen worden gezien.

REFERENTIES

- ANONIEM. Soortbeschermingsplan Kerkuil, 1996. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en -Visserij Directie Natuurbeheer (Nederland).
- DE JONG J., 1995. De Kerkuil. Kosmos, Antwerpen. 77p.
- GABRIELS J., 1985. Atlas van de Limburgse Broedvogels. BNVR - Lisec, Bokrijk. 724p.
- GABRIELS J., 1992. De Kerkuil in de provincie Limburg. LIKONA Jaarboek 1991: 7.1 - 7.7.
- GABRIELS J., J. STEVENS & P. VAN SANDEN, 1994. Broedvogelatlas van Limburg. Veranderingen in aantallen en verspreiding na 1985. LIKONA - Lisec, Provincie Limburg. 366p.
- LIPPENS, L. & H. WILLE, 1972. Atlas van de vogels in België en West-Europa. Lannoo, Tielt. 846p.
- OSIECK, E. & C. SHAWYER, 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Their distribution and abundance. SOVON Vogelonderzoek Nederland.
- SMETS, L., 1991. Soortbeschermingsplan Kerkuil, 1991. Kerkuilenwerkgroep Nete- en Demervallei.
- TEIXEIRA, R.M., 1979. Atlas van de Nederlandse Broedvogels. Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland i.s.m. Stichting Ornithologisch Veldonderzoek Nederland.